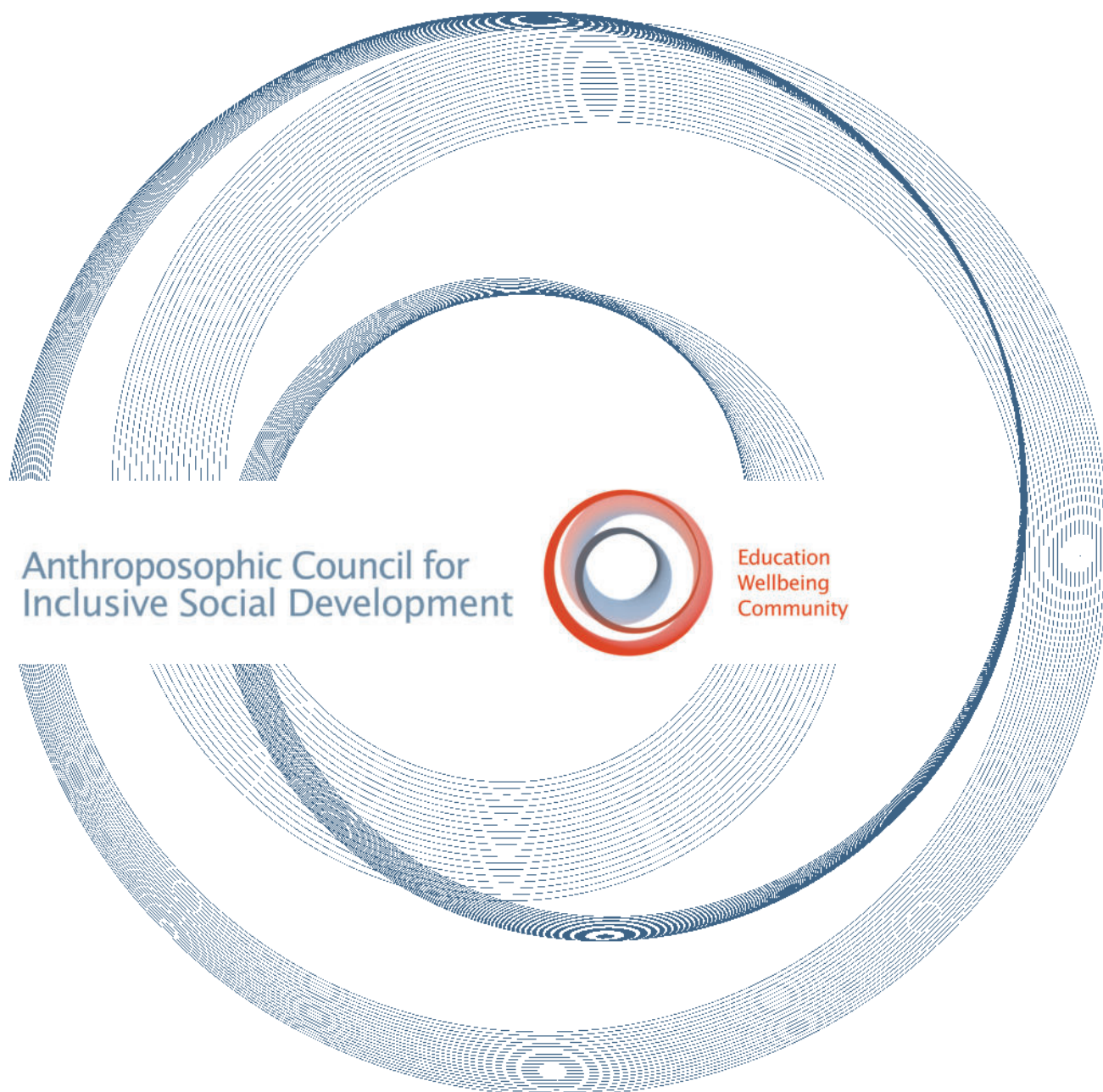

Relationsdannelse som grundlag for støtte i specialpædagogik og socialterapi

Andreas Fischer

Anthroposophic Contributions
to Inclusive Social Development
Booklet 4 • DK

Dansk forord	3
Udgivers forord	4
Indledning	5
Udgangspunkt	7
Menneskesyn og relationsdannelse	10
Spændingsfelter i støtten	14
At finde en vej	17
Det dialogiske som mulighed	23
Afsluttende bemærkninger	32
Anvendt litteratur	33

Jakob Bønløkke

Pædagogisk leder på Tornbjerggård

Sekretær i Helsepædagogisk sammenslutning

«Hvis de få mennesker, der omgiver dette barn, udøver terapeutisk distance, berøver de barnet det eneste væsentlige, nemlig den affektive næring, der er nødvendig for personlighedsudvikling. En sådan mangel præger et menneske hele livet. Fortiden bliver til en belastning, til en ansamling af reflekser, der programmerer personligheden, fordrejer og deformerer.»

Jollien, 2003, s. 89

Helsepædagogisk Sammenslutning er glad for med dette hæfte at kunne gøre Andreas Fischers tanker om emnet relationsdannelse tilgængelige for danske og skandinaviske læsere. Hæftet indgår i en serie fra det schweiziske forbund, Anthrosocial, om antroposofisk social- og specialpædagogik, hvoraf vi tidligere har oversat Fischers Introduktion til helsepædagogik og socialterapi.

Vi indgår alle i relationer, og aspekter af fænomenet relationsdannelse kommer i spil, så snart vi tager kontakt til et andet menneske. Dette hæfte belyser både de almene sider af fænomenet relationsdannelse og de mere komplekse sider, som man må være opmærksom på, når man arbejder sammen med mennesker, der har særlige behov for støtte eller assistance.

Fischer gør opmærksom på den næsten uendelige række af faldgruber, der kommer i spil, når man påtager sig at være hjælper for et andet menneske. Han beskriver, med stor respekt for de mennesker, der har behov for bistanden, de dilemmaer, der kan opstå i hverdagen i forbindelse med relationsarbejdet.

I beskrivelsen af hvordan den almene udvikling på handicapområdet er gået fra fokus på forsorg til fokus på retten til selvbestemmelse, viser Fischer, hvor vigtigt det er netop at finde en balance i feltet mellem omsorg og selvbestemmelse. Bestræbelsen må finde sted både på samfunds- og på individniveau. Denne søgen efter en afbalanceret tilgang gennemstrømmer hele forståelsen af opgaven som soci-

al- og specialpædagog. Rudolf Steiner gør i "Helsepædagogisk kursus" opmærksom på betydningen af pædagogens indre arbejde. Både overdreven og ukritiske sympati, fordomme og negativitet står i vejen for, at pædagogen kan opnå forståelse af den person, der skal støttes. Forudsætningen for at hjælpe og støtte andre på deres udviklingsvej er både, at pædagogen bevarer sin undersøgende og nysgerrige tilgang til den, der har behov for hjælp, og at pædagogen samtidig er bevidst om sin egen indflydelse på modtageren.

I dansk kontekst er der et tydeligt perspektivskifte i gang på hele det socialpædagogiske område. Der er et stigende fokus på at få borgerens egen stemme med for at undgå tynde og generaliserende beskrivelser af dem, vi arbejder sammen med. Her er relationsarbejdet helt centralt.

Fischer giver i en perlerække af citater ordet til mennesker, der ellers ikke har en stemme. Vi får eksempler på, hvordan relationer opleves fra "den anden side," og det giver stof til eftertanke: Hvordan opleves mine relationsbestræbelser af den anden? Løfter jeg ansvaret? Som redskab til at skabe konstruktive relationer på grundlag af inddragelse, introducerer Fischer fænomenet dialog og dialogisk ledelse. Hermed viser forfatteren også en mulig vej at gå på et komplekst felt.

Det er vores håb, at teksten både vil anspore til frugtbare samtaler om etiske dilemmaer på uddannelser såvel som i personalegrupper og til en reflekteret praksis på hele relationsområdet.

Udgivers forord

Helen Baumann,
Præsident (indtil 2022) for vahs (i dag Anthrosocial)

Kære læsere

Som mennesker står vi altid i forbindelse med vores omverden og vores medmennesker. Kvaliteten af disse relationer er ikke nødvendigvis synlig. Men lige nu har du, i og med at du holder dette hæfte i hænderne, en umiddelbar relation til det. Relationerne er der – hvordan vi former dem, afhænger af vores muligheder, vores erfaringer og vores interesser. Vi kan gribe aktivt ind i forholdet til andre, vi kan positionere os og udvikle os i eller gennem forholdet til andre mennesker.

Hvad jeg forholder mig til, hvad der tiltrækker mig, og hvad jeg bevæges af, gør jeg mig ikke tanker om i hverdagen, til trods for at det er en væsentlig del af hverdagen og præger mit liv mere eller mindre. Spørgsmålet "Hvordan er din relation til ...?" kan ikke altid umiddelbart besvares, for ofte er relationen noget, der bare er der. Det er rummet omkring relationen, der kan formes. Det er det, vi har indflydelse på, og det er det, der fortæller om kvaliteten af relationerne. Hvis relationsdannelse er en del af arbejdslivet, er udformningen af relationer noget, man bør beskæftige sig aktivt med. Andreas Fischer har i løbet af sit mangeårige arbejdsliv samlet en stor viden om relationer. I dette hæfte stiller han sine alsidige tanker, sit differentierede blik og sit rige erfaringsgrundlag til rådighed for os.

Relationsdannelse med mennesker, der ikke kan sætte ord på tilgangen til sig selv og til deres omgivelser, hører med til hans erfaringsgrundlag.

Således præsenterer han, blandt andet gennem citater fra mennesker med behov for støtte, perspektiver, der tydeligt viser, hvor vigtigt det er, at vi er be-

vidste om, at vi som hjælpere både med det, vi gør, og med vores tilgang til opgaven hele tiden stræber efter virkninger. At medtænke virkningerne i vores handlinger medfører, at vi bevidst former relationen. Synet på det andet menneske, anerkendelsen af årsag og virkning, af nærhed og distance, af magt og afhængighed, alt dette øver indflydelse på det sociale rum og muliggør et værdsættende samvær.

Andreas Fischer giver os desuden værdifulde henvisninger og værktøjer til, hvad der kan hjælpe os til at udforske og efterprøve virkningen af vores handlinger.

Dette hæfte er det fjerde i vahs' serie, og bygger videre på de tre foregående publikationer. Det gør det muligt at uddybe den antroposofiske menneskeforståelse og udvide det allerede eksisterende grundlag.

Jeg ønsker jer, kære læsere, en spændende rejse ind i relationsdannelsens mangfoldighed. Jeg er overbevist om, at Andreas Fischers beskrivelser vil give lyst til at vove en opdagelsesrejse ind i den rige verden af relationer og måder at vedligeholde dem, både når det kommer til relationer til vores fysiske omgivelser og til det mellemmenneskelige. De tanker og udsagn, som vi her møder vil berige omgangen med dem, vi står overfor, og gøre det muligt at se vores udviklingspotentialer.

Jeg ønsker jer god plads til opgaven med at optage det læste og bringe det videre ind i jeres hverdag.

Indledning

At skulle skrive kortfattet om relationsdannelse i social- og specialpædagogikken er et projekt med mange faldgruber. Årsagen er tematikkens mange lag og umuligheden af at yde spørgsmålet retfærdighed, at formulere klare retningslinjer og beskrive en metode.

Den grundlæggende interesse for, hvordan man skaber relationer mellem mennesker, er næsten lige så gammelt som menneskeheden selv. Den kommer til udtryk på mange forskellige måder, der er svære at forbinde med hinanden. Det viser sig blandt andet ved det efterhånden uoverskuelige antal af håndbøger om, hvordan man for eksempel arbejder med relationer mellem forældre og børn, mellem partnere, mellem gamle og unge, mellem forskellige kulturer og mellem mennesket og naturen. Fælles for alle anstrengelserne er målet om, at selvstændighed, ligeværd og gensidig anerkendelse og respekt skal danne grundlaget for relationerne.

Der er kort sagt både en økologisk, politisk, samfundsmæssig, social og en individuel dimension af arbejdet. Kun når alle dimensioner inddrages kan man finde en tilnærmelsesvis tilfredsstillende vej ind i arbejdet med dette område. Forsøger man at beskrive relationsdannelsen i socialpædagogikken og -terapien, kommer der yderligere aspekter til der øger kompleksiteten – magtstruktur som følge af ulige muligheder, kommunikationsbesvær, spørgsmålet om egen læring og udvikling, sjælelige begrænsninger osv. Ikke desto mindre vil jeg her forsøge at belyse netop dette område og pege på vigtige aspekter af det.

Fremstillingen bygger på mine egne erfaringer i den socialpædagogiske praksis og i uddannelsen af studerende, den er dermed personligt farvet, også hvad angår valg af fokus.

Motiv

Jeg har i mange år interesseret mig for spørgsmålet om, hvordan man mest hensigtsmæssigt udformer relationsdannelsen med mennesker med behov for støtte eller bistand. I det følgende vil jeg anvende begge begreber uden betydningsforskel. Jeg har – udover refleksioner over erfaringer fra praksis – både læst og publiceret meget om emnet. Under vejs er mennesker med støttebehovs egne stemmer blevet mere og mere vigtige for mig. De er jo de egentlige eksperter. For kun de kan i sidste ende bedømme om fagfolks bestræbelser på at tilgodese deres behov, stimulere deres udvikling og understøtte dem i udfoldelsen af deres biografiske motiver er frugtbare.

„Det efterlader det dybeste sår ikke at blive anerkendt for sit eget potentiale“ (Gaegauf, 2021). Dette udsagn fra et menneske med en autismespektrumforstyrrelse viser det ansvar, som hjælpere har overfor mennesker med behov for støtte.

På vegne af mange kommer nogle få til orde i de benyttede citater i denne tekst, også her er der tale om et personligt udvalg, og de gør intet krav på at dække området.

Blandt andre afsæt udgør den antroposofiske forståelse af mennesket – særligt Rudolf Steiners „Helsepædagogisk Kursus“ – et vigtigt udgangspunkt. Det vil sikkert ved læsning af dette hæfte være en fordel allerede at have stiftet bekendtskab med de øvrige hæfter udgivet af vahs. (O.a.: På dansk findes også hæftet Antroposofisk helsepædagogik og socialterapi af Andreas Fischer, Helsepædagogisk Sammen-slutning, 2021.

Denne tekst bygger på disse og søger at belyse et særligt aspekt af dette fagområde – arbejdet med relationsdannelse med mennesker med behov for støtte.

Om dette hæfte

Først følger med fokus på relationsaspektet et kort tilbageblik på social- og specialpædagogikkens historie, så et forsøg på at præsentere mangfoldigheden og modsætningerne indenfor relationsdannelsen. Tematisk forklares først betydningen af menneskeforståelsen og spørgsmålet om individualitet og identitet. Efter et blik på forskellighederne blandt dem, der indgår i det social- og specialpædagogiske arbejde, følger en skitse til omgang med magt. I anden del bliver de indre konflikter, der ligger i mennesket, og deres betydning for relationsdannelsen beskrevet. Måden at omgås de udfordringer, der opstår, er en vej, en søgen efter midten, som enhver fagperson må gå på egen vis; dertil findes der vigtige pejlemærker i „Helsepædagogisk kursus.“ Herefter tematiseres spørgsmålet om, hvad professionelt arbejde indenfor social- og specialpædagogikken betyder; vigtigst er her spørgsmålet om tilgang, omgangen med sympati og antipati og betydningen af egen læring og udvikling.

I sidste del forsøger jeg at anvise veje til, hvordan de skildrede udfordringer og iboende konflikter kan imødekommes. Særlig fokus lægger jeg i den forbindelse på det dialogiske princip, som Martin Buber (1878–1965) har formuleret (Buber, 2006). Af pladshensyn er det ikke muligt at gå nærmere ind i Bubers værk, men det er vigtigt for mig, at hans navn nævnes. Han har med sin forskning ansporet mange mennesker til at tænke over betydningen af det dialogiske og omsætte det i hverdagspraksis. Af denne grund vil der også kort blive skitseret to praktiske tilgange til samtale- og organisationsledelse. De er ikke blot anvendelige i relationsdannelsen i social- og specialpædagogikken, men beskrives således, at Bubers formulering af de dialogiske kernekompetencer kan danne grundlag for en evaluering af fagområdet.

*«Vores ånd er altid intakt –
glem aldrig det!»*

Gaegauf, 2021

Grundlaget for det special- og socialpædagogiske arbejde er altid relationen mellem to mennesker. På den ene side har vi et menneske, der søger hjælp og støtte både i hverdagen og til at kunne realisere sit potentiale, og på den anden side et menneske, der forsøger at understøtte det andet menneske.

Et blik på historien

Dette udgangspunkt – mødet mellem to mennesker med forskellige muligheder, hvor den ene har brug for støtte, og den anden kan give den – kan synes relativt klart og enkelt, men er i virkeligheden meget komplekst og behæftet med mange spørgsmål og udfordringer.

Beskæftiger man sig med socialpædagogikkens historie, så bliver det tydeligt, at der i løbet af de sidste halvtreds år er sket grundlæggende forandringer i relationsdannelsen med mennesker med behov for støtte. Det er stadig ikke længe siden, at disse mennesker udelukkende blev betragtet ud fra et mangelperspektiv og blev behandlet som objekter for pleje. Mødet var præget af holdningen: „Jeg ved, hvad der er godt for dig!“ Selv i sprogbrugen var denne tilgang og reducere af mennesket til sine mangler tydelig. Mennesker med støttebehov blev stadig i 1970'erne på schweiziske universiteters eksamenspapirer i klinisk specialpædagogik betegnet som „åndssvage, evnesvage, fysisk handikappede, retarderede og opdragelsesvanskelige“ – lignende sprogbrug finder man på dansk.

Med afsæt i en velfunderet fremstilling (Hähner, 2006) kan indsatsen for mennesker med støttebehov historisk opdeles i tre perioder, der afløser hinanden.

Fra forvaring ...

Indtil 1970'erne var et medicinsk-biologisk menneskesyn fremherskende: Handicap var en sygdom, og ramte mennesker blev betegnet som patienter, de levede – helst i udkanten af civilisationen – på

anstalter eller klinikker og var i forvaring. At pleje, skærme og beskytte stod i forgrunden, forældre var forstyrrende elementer, som så vidt muligt blev holdt på afstand. I min første praktik, netop i 70'erne, blev jeg af en mor spurgt, om jeg var hendes søns fangevogter.

... over understøttelse ...

Men allerede i 1960'erne finder man kimene til et pædagogisk-optimistisk menneskesyn. Det specialpædagogiske fagområde afgrænsede sig mere og mere fra det medicinske. Man talte om at yde støtte, synet på mennesket var stadig deficitorienteret, for den enkelte blev betragtet som summen af sine motoriske, kognitive, sociale og emotionelle færdigheder. De mennesker, der havde støttebehov levede i særlige institutioner og gik på højt specialiserede, særskilte uddannelsesinstitutioner. Begrebet omsorgsassistent etablerede sig [O.a.] Hvor personalet i Danmark før blev uddannet som plejere, blev man fra 1961 omsorgsassistent, og i 1974 etablerede man socialpædagoguddannelsen., forældre blev i højere grad accepterede, men ofte degraderet til medterapeuter. Det vil sige, at de af fagfolk blev instrueret i, hvordan de også inden for hjemmets fire vægge kunne anvende specialpædagogiske færdigheder. Jeg glemmer aldrig et besøg hos en ung mor med et svært handicappet spædbarn. Jeg havde fået mulighed for at følge en erfaren og meget kompetent sundhedsplejerske; kvinden, der var alene med barnet – manden havde forladt hende bl.a. på grund af barnets svære handicap – boede afsondret på landet. Hun beskrev grædende sin dårlige samvittighed over, at hun ikke var i stand til, at følge de mange

råd, som hun fik af forskellige terapeuter – barnet havde brug for terapi på hospitalet flere gange hver uge.

Det var bestemt ikke et udtryk for ond vilje hos terapeuterne, men mangel på indføling i denne unge mors og hendes barns skæbne og situation. Sundhedsplejersken beroligede moren ved at sige: „Lad du være med at gøre alt det, vær du bare mor, det er det bedste for dit barn.“

... til selvbestemmelse

Først fra 1980'erne slår en humanistisk forståelse af mennesket bredt igennem inden for den alment specialpædagogik. Denne menneskeforståelse er præget af, at ethvert menneske har en selvstændig og i sig selv værdifuld personlighed, der stræber efter at komme til udtryk, realisere det egne, individuelle potentiale og videreudvikle sit selv.

Denne tilgang respekterer forskelligheden og førte til et andet forhold mellem fagfolk og mennesker med behov for støtte.

Fagfolk forstod nu i højere grad sig selv som hjælpere, der i vidt omfang skulle gøre det muligt for dem, de stod overfor, at leve et „normalt“ liv, og de anså dem med behov for støtte som eksperter i deres eget liv. Der fandt en afpædagogisering sted, normaliseringsbegrebet vandt langsomt indpas, selvbestemmelse og livskvalitet var vigtige ledetråde i det sociale arbejde. Forældre og pårørende blev taget alvorligt som partnere og accepteret som en del af omverdenen for det menneske, der havde brug for støtte. Således blev begreber som autonomi, del-

tagelse, selvbestemmelse og inklusion ledemotiver for støtten.

Hvad angår autonomiaspektet har mennesker med handicap ret til en selvbestemt, meningsfuld udformning af deres liv og til den støtte og bistand, det kræver. Deltagelse og selvbestemmelse betyder, at mennesker med handicap skal inddrages aktivt i og have indflydelse på udformningen af deres livs-omstændigheder samt i alle processer, der vedkommer dem.

Inklusionstanken indebærer, at mennesker med handicap er ligeværdige medlemmer af vores samfund, at deres livsvalg respekteres, og at de støttes i virkeliggørelsen af dem. (Charta Lebensqualität, 2012, Insos).

Den faglige selvforståelse skulle og måtte ændre sig, fagfolk måtte lære at omgås med usikkerheder, uklarhed og risici.

Socialpædagoger og terapeuter gik fra at være „vildende“ til at blive „spørgende“ og „søgende.“ For „der, hvor man mødes, findes der ikke hverken fuldkomne ignoranter eller aldeles vise – der er kun mennesker, der sammen må forsøge at lære mere, end de allerede ved“ (Freire i Hatkemeyer et al., 2015, s. 121).

Således blev der sat en udvikling i gang, der tog yderligere fart med „FN's konvention om rettigheder for personer med handicap,“ og som med interessen for integrative og inklusive social-, bo- og arbejds-tilbud nu med rette bestemmer fagdiskursen.

Er alt bedre i dag?

Det lille historiske tilbageblik på det special- og socialpædagogiske område gør det tydeligt, hvordan princippet om pleje tidligere var dominerende i udformningen af relationer. Måske skal det her også nævnes, at bistanden til mennesker med støttebehov i langt op i det nittende århundrede ikke havde nogen samfundsmæssig relevans og – om overhovedet – [o.a.: i Schweiz – se note] blev overladt til kirkelige institutioner. [O.a.] Danske forhold se: Bjarne Hesselbæk, Befrielsen. De udviklingshæmmedes historie i Danmark, Dansk Psykologisk Forlag 2020.

Vi bør ikke begå den fejl, at vi dømmer specialpædagogikkens og socialterapiens historie moralsk, også den følger den samfundsmæssige udvikling i synet på mennesket. Anerkendelsen af ethvert menneskes individualitet er i de seneste årtier kommet i fokus både samfundsmæssigt, politisk, medicinsk, pædagogisk, specialpædagogisk og terapeutisk. I denne sammenhæng må man huske, at Schweiz til sammenligning først gav kvinder stemmeret for 50 år siden, og at kvinders ligestilling endnu ikke er virkeligt gennemført.

I og med at der nu er en orientering mod en humanistisk menneskeforståelse, er selvbestemmelse, autonomi og inddragelse i løbet af de seneste tre årtier rykket kraftigt i forgrunden sammen med kravet om inklusion. FN-konventionen er med rette blevet et brændpunkt for den faglige og samfundsmæssige diskurs; den har udstukket et nyt grundlag for den faglige selvforståelse for specialpædagoger og socialterapeuter. Det er ikke længere udsagn som „Jeg ved, hvad der er godt for dig,“ der dominerer, nu er

det spørgsmål som „Hvad har du brug for? Hvad er vigtigt for dig? Hvordan kan jeg støtte dig?“ eller som den schweiziske socialpædagog og underviser Emil E. Kobi formulerede det: „Hvem er du for mig, og hvem er jeg for dig?“ (Kobi, 1993, s. 414).

Menneskesyn og relationsdannelse

I de følgende tre kapitler tematiseres forskellige aspekter af menneskeforståelsen. Først i forhold til det antroposofiske udgangspunkt. Dernæst kommer spændingsfeltet omkring herkomst og familie og den individuelle udformning af livet til orde. I tredje del handler det om ubalancen i relationsdannelsen med mennesker med støttebehov.

Den antroposofiske menneskeforståelse

Rudolf Steiner lagde i 1924 med "Helsepædagogisk kursus" grundlaget for en menneskeforståelse, der var langt forud for sin tid. For Steiner var spørgsmålet om individualitet hos mennesker med behov for støtte centralt. Jeg vil her kort genkalde de vigtigste motiver i "Helsepædagogisk kursus," fordi de er centrale for relationsdannelsen i specialpædagogikken og socialterapien.

I centrum for "Helsepædagogisk kursus" står opgaven med at anerkende individualiteten hos mennesket med støttebehov. Den antroposofiske menneskeforståelse ser mennesket som en enhed bestående af tre dele – krop, sjæl og ånd. Andre lovmæssigheder øver indflydelse på hvert af disse tre led. Rudolf Steiner beskriver det som arv (krop), skæbne (sjæl) og reinkarnation (ånd). Handicap opstår som følge af en ubalance i samspillet mellem de menneskelige væsensled, et indskrænket forhold til verden eller til sig selv.

Et menneske kan og må derfor aldrig blive reduceret til sine begrænsninger eller sit handicap, i enhver lever der en personlighed eller individualitet, der ikke kan være begrænset, handicappet eller forstyrret. Handicappet eller begrænsningen viser sig først i individualitetens forhold til de givne kropslige og sociale begivenheder. En, der er ramt af en autismespektrumforstyrrelse (ASF), udtrykker det således: "Se ind bag vores overflade, der ofte er misdannet. Der finder I os, som hele mennesker med krop, sjæl og ånd. Så snart I gør jer umage for at se os sådan, dukker vi op fra dybet." (Gagauf, 2021).

Der findes altså to tilgange til mødet med et men-

neske med handicap: "Man kan se på den anden, som man ser på dyrene i zoologisk have, eller man kan gå på opdagelse i dem som i ukendt land. Zoologiskhave-blikket kender jeg kun alt for godt." (Jollien, 2003, s. 94). Det blik fokuserer på handicappet, begrænsningerne og det påfaldende; opdagelsen derimod af den anden som ukendt land er en søgende proces, en ukendt vej med overraskelser og faldgruber. "Det kommer imidlertid kun an på, om man nu bliver ført af barnets væsen med hensyn til, hvad man skal gøre i det enkelte tilfælde." (Steiner, 2007, s. 72).

Dette udsagn i "Helsepædagogisk kursus" viser med al tydelighed denne anden vej, opdagelsen af den anden som en vej, hvor guidningen ligger i det andet menneskes væsen, i mennesket med behov for støtte.

De to synsvinkler har Birger Sellin, der er ramt af en svær autismespektrumforstyrrelse, bragt til udtryk og givet ord. Birger Sellin var trods manglende sprog som en af de første mennesker i stand til at udtrykke sig ved hjælp af understøttet kommunikation (Facilitated Communication, forkortet FC). Metoden i sig selv beskrives ikke nærmere her, men jeg henleder opmærksomheden på at utallige mennesker med ASF i dag, med hjælp fra en støtteperson, er i stand til at skrive tekster på en computer eller staveplade, som i deres dybde, autenticitet og tydelighed er virkeligt overraskende for deres sociale omgivelser. Birger Sellin skriver: "De ser kun mit autistiske ydre panser, ikke mit virkelige væsen" (Sellin, 1993, s. 174). Med disse ord udtrykker han, at set fra et

«Jeg har brug for stor indlevelsessevne. Jeg ønsker at blive taget alvorligt som menneske. Jeg har brug for åbne mennesker, der er klar til også at forstå min verden og ikke kun den verden, som vi lever i med de fysiske organer.»

Riesen/Stärkle, 2005.

menneske ramt af autisme er det "zoologiskhave-blikket," der er fremherskende, han mangler den søgende bevægelse – orienteringen efter hans individualitet, hans væsen.

Det, som Birger Sellin så smerteligt savner, fagfolks søgen efter væsenet, er formuleret som et krav i "Helsepædagogisk kursus." Dette at lade sig "guide" af mennesket med støttebehovs væsen er en udfordring, som alle, der vælger et erhverv som støtteperson for disse mennesker, må tage på sig. Selv om Rudolf Steiner i "Helsepædagogisk kursus" taler om børn, kan denne centrale formulering også overføres til voksne.

Vertikal og horisontal identitet

Hvem bestemmer min biografi? Er det mine gener, mine familiære, sociale og samfundsmæssige omgivelser, eller er jeg autonom skaber af mit eget livsforløb? Dette spørgsmål bærer mange mennesker i sig, og for mennesker med støttebehov er spørgsmålet endnu mere eksistentielt, fordi de må slås med flere vanskeligheder og begrænsninger i deres liv.

Den amerikanske psykiater Andrew Solomon skelner mellem en vertikal og horisontal identitet, hvilket er interessant for vores problemstilling. Angelika og Sebastian Monteux har taget udgangspunkt i denne skelnen og bearbejdet det med henblik på at beskrive bstanden til mennesker med støttebehov. "Den første, vertikale, identitet bliver præget af omstændighederne ved fødslen, af arv, etnicitet, religion, traditioner, familie og venners forventninger. Denne identitet giver en følelse af at høre til, af sikkerhed, stabilitet og vished. Denne identitet kan imidlertid

også blive til en trykkende vane med at tilpasse sig forventningerne og kan være en rolle eller maske, der dækker over den egne sandhed og individualitet" (Monteux A og S, 2021, s.17). Det der belaster, men samtidig også giver sikkerhed, kender vi alle fra vores eget liv, ofte fører unge og også voksne en kamp for at overvinde denne prægning og på en vis måde også forudbestemmelse.

"Den anden, horisontale identitet, er først og fremmest præget af det, der gør os anderledes, det der adskiller os fra mængden, det der ikke tilpasser sig: det kan være et handicap, en psykisk forstyrrelse eller simpelthen bare et oprør mod de vedtagne normer i samfundet" (ibid, s. 17).

Det interessante her er, at handicap også kan høre til den horisontale identitet; dermed menes, at handicappet ikke blot påføres de ramte udefra, men er en del af deres selv. Konsekvenserne for bstanden til mennesker med behov for støtte er betydningsfuld: "Hvis vi som omsorgspersoner i hverdagen kun møder den anden i vedkommendes vertikale identitet, vil vi ikke være i stand til, at gå udover de ydre tegn på sygdom, mangler og fremmedhed. I den horisontale identitet møder vi det, der er særligt hos den enkelte, men også det, der forbinder os" (ibid. s. 17). Måske er vi mere præget af vores vertikale identitet, end vi bryder os om, det handler om at acceptere den som en del af os selv. Først denne accept giver et grundlag for, at jeg kan nærme mig min horisontale identitet, at jeg virkeliggør det, som jeg vil, ikke det, som bliver forventet af mig. Mennesker er altså ikke blot en del af det almene (familie, kultur, re-

ligion, samfund osv.), de skal også have mulighed for at kunne udleve det individuelle, der eventuelt udspiller sig uden for det vante, ventede og normale. En kvinde med ASF beskriver det således: "Jeg føler mig tids- og kropsløs og ikke forbundet med rum og tid. Jeg føler mig ikke udenfor, men derimod som en integreret del af jorden og naturen.

Jeg føler mig som et udtryk for denne jord, men ikke som udtryk for familie, kultur og samfund. Jeg kender ikke til abstraktioner af mit selv. Jeg kan kun være, som jeg er" (Karlin, 2020, omslagstekst). Forfatteren oplever sin horisontale identitet meget stærkt, hun har mindre adgang til sin vertikale identitet, som hun ikke oplever som grundlag for sin individualitet.

Anerkendelsen og accepten af individualiteten som intakt væsenskerne i ethvert menneske tilskynder på grundlag af den vertikale identitet til en tilnærmelse til den horisontale identitet hos et menneske, først dette gør det til en individualitet. Denne holdning danner grundlaget for den antroposofiske socialpædagogik og -terapi, heraf følger, at mødet og den deraf følgende relationsdannelse får en særlig betydning. Målet er at forstå det menneske, man står overfor, i vedkommendes vertikale og horisontale identitet, ved at bistå og støtte det opmærksomt og med interesse.

Asymmetriske og symmetriske relationer

Set ud fra både et historisk perspektiv og ud fra de netop beskrevne synspunkter er det tydeligt, at relationen til et menneske med støttebehov finder sted på to niveauer.

På den ene side har man en asymmetrisk relation, i og med at et menneske, der har behov for hjælp og støtte til at kunne virkeliggøre sine biografiske motiver, har brug for et andet menneske, der kan give eller formidle dette. Enhver asymmetri er forbundet med et skel, fordi to mennesker med forskellige individuelle og sociale livsmuligheder møder hinanden. Denne asymmetri har præget socialpædagogikkens og -terapiens historie, idet grundlaget for støtten var omsorg og fokus på begrænsninger og behov hos personen.

I den symmetriske relationsdannelse rykker det andet menneskes individualitet derimod i fokus, i forgrunden står i følge Solomon den horisontale identitet. Her handler det om ligeværd mellem to mennesker, handicappet eller begrænsningen rykker i baggrunden, ledemotivet er autonomi og selvbestemmelse. Mødet mellem to mennesker er således primært et møde mellem to individualiteter, hvor det ikke spiller en rolle, om den ene er henvist til støtte. I følge Karl König, grundlægger af Camphill-bevægelsen, er det et møde i øjenhøjde. Autonomi, selvbestemmelse og

«Jeg er, som den anden ser mig.»

Jollien, 2001, s. 67.

deltagelse står i forgrunden som ledemotiver, målet er et inklusivt samfund, der ikke udgrænser nogen eller berøver nogen deres rettigheder.

Om at omgås magt

Enhver asymmetri indeholder den skævhed, at den person, der kan give hjælp og støtte, også råder over magt.

Som det fremgår af det foregående, er der en fare for, at den vertikale identitet, på grund af magtforskellen, bliver den dominerende i relationen, og at det derfor kan føre til de nævnte ensidigheder. Det afgørende er, hvordan den person, der har magt over den anden, håndterer det både ansvarligt og etisk. Anvender vedkommende magten til den andens bedste, eller tjener den til at tilfredsstille eller styrke vedkommendes eget selvværd? Det er her vigtigt at slå fast, at det altid er nødvendigt at anvende begge relationsniveauer, fordi mennesket – som det vil fremgå senere i denne tekst – er et konfliktfyldt væsen. For at kunne støtte et menneske med behov for assistance på den rette måde, må begge relationsniveauer tages i betragtning i den enkelte situation og gøres til grundlag for vores arbejde i hverdagen. Der er situationer, hvor det entydigt er til den andens bedste at vægte det asymmetriske niveau stærkere og handle som stedfortræder for den anden. Vi bør imidlertid altid stræbe efter at mødes på lige fod i

*«Vi vil ikke have særlige privilegier
bare behandles normalt, som var
vi kernesunde.»*

Merki, 2021, s. 21.

en symmetriske relation og gøre det størst mulige omfang af selvbestemmelse eller medbestemmelse tilgængelig for et menneske med behov for støtte. "En ureflekteret vægtning af asymmetrien fører til magtmisbrug, degraderer den anden til en passiv ydelsesmodtager og krænker vedkommendes værdighed. En ureflekteret vægtning af symmetrien kan føre til, at fagpersonen ikke tager sit ansvar højtideligt og overbelaster den anden og dermed også skader vedkommendes værdighed" (Fischer, 2016, s. 209).

Af denne grund er den etiske begrundelse central for spørgsmålet om bistand til mennesker med behov for støtte.

Dette kan ikke uddybes nærmere her, men jeg henviser til et omfattende bidrag til denne diskussion hos Rüdiger Grimm (Grimm, 2002).

Spændingsfelter i støtten

I de følgende afsnit behandler jeg de mest udprægede spændingsfelter, der viser sig i arbejdet med mennesker, der har behov for støtte, de har imidlertid også med vores almene væren som mennesker at gøre. Med udgangspunkt i de modsætningsforhold, der ligger i mennesket selv, vises de spændingsfelter, man bør være opmærksomhed på i forbindelse med relationsdannelse

Konsekvenser for at yde bistand

Anerkendelsen af de i sig selv modstridende spændingsfelter i mennesket kaster et nyt lys på relationsdannelsen med mennesker med behov for støtte. Da alle bærer de tilsyneladende modsætninger selvbestemmelse og omsorg, autonomi og afhængighed i sig, må støtten også altid tage hensyn til begge dele. I det pædagogiske arbejde og i bistanden til mennesker med behov for støtte er der klart, at vejen hele tiden må føre til mere selvbestemmelse og autonomi, betydningen af omsorg og afhængighed af andre må imidlertid ikke blive glemt. Hvad angår afhængighed er en vigtig differenciering af central betydning: "Hvorfor gør man os svagere, end vi er?" (Merki, 2021, s. 21) Der er typer af afhængighed, der opstår som følge af ulige relationer, af magtårsager eller som følge af diskriminering på grund af institutionelle og samfundsskabte normer og strukturer eller af mangel på økonomiske ressourcer; ingen af disse skal vi acceptere, dem skal vi ændre.

"Hvis der er noget, som jeg eller andre mennesker med begrænsninger ikke kan, ligger det ikke i, at vi er dumme, men i at vi har brug for hjælp til det, som fx at binde skoene." (Merki, 2021, s. 18). Her er der tale om en afhængighed, afledt af handicappet, eller en manglende evne, og den må ikke negligeres.

Det er tydeligt, at ethvert menneske har ret til selvbestemmelse, men det har også ret til omsorg. Jeg har brug for andre mennesker for at kunne udvikle mit individuelle livsforløb, eller med Martin Bubers ord: "Mennesket bliver ved du'et til et jeg" (Buber 2006, s. 32).

Jeg har ret til selvbestemmelse, men den andens omsorg har jeg også behov for, uden dig kan jeg ikke blive mig. Dette gælder for autonomien, et hvert menneskes klare ret, samtidig er den sårbare tilstand immanent forbundet med mennesket.

"Uden den anden er jeg ikke noget, eksisterer ikke" (Jollien, 2003, s. 91).

Det længe anvendte slagord "Selvbestemmelse fremfor pleje" er ikke anvendeligt i praksis, fordi det, som beskrevet, ikke handler om et "enten-eller", men om et "både-og", en unuanceret tilgang yder ikke det menneske, der har behov for assistance, retfærdighed.

Udfordringer

Jeg vil her kort henlede opmærksomheden på en problematik, der præger den faglige diskurs. Vi har set, at der tidligere var for stor fokus på plejen af mennesker med støttebehov i socialpædagogikken og -terapien. Dette prægede disse menneskers udvikling stærkt, indskrænkede deres muligheder og havde en negativ effekt. Det er ikke vores opgave at dømme denne tankegang, men dens negative virkninger har længe været et tema, der beskæftigede omsorgsfagene. Af lutter angst for at falde tilbage i det gamle handlemønster af omsorg, formynderi og begrænsning af mennesker med behov for støtte, og af angst for at blive set på som antikverede, er der opstået en ny ubalance.

Således diskuteres nu næsten kun paradigmerne selvbestemmelse, autonomi og deltagelse, mens omsorgs- og sårbarhedsaspektet hos mennesker overses.

«Føler du dig ikke som en del af samfundet? Jeg føler mig som en halvø. Jeg mærker en forbindelse, men af og til ligger der et ocean imellem.»

Conzett i Conzett, 2021, s. 6.

Kender man til pendulet ved man, at et stærkt udslag til den ene side (plejen) medfører et lige så stort udslag til den anden side (selvbestemmelsen). Måske ligger vi også i dag fagligt under for en bestemt unuanceret tilgang, men umiddelbart handler det om at integrere begge sider og finde en afbalanceret middelvej.

Selvbestemmelsens skyggesider

Udviklingen hen mod paradigmer for selvbestemmelse, autonomi og indragelse er særdeles vigtig, for de sætter fokus på de behov og ønsker, som mennesker med støttebehov har. Der er imidlertid en skjult fare i det. Ligesom omsorgsprincippet tidligere negligerede den andens selvbestemmelsesret, så løber vi i dag den risiko, at med en ureflekteret fokus på selvbestemmelse får retten til omsorg for lidt opmærksomhed. En følge kan blive, at mennesker med behov for støtte i hverdagen bliver overladt for meget til sig selv og bliver pålagt et ansvar, de ikke er i stand til at løfte. Dette er den kritik forældre til mennesker med behov for støtte hyppigt udtrykker overfor fagfolk. De frygter, at deres børn i for høj grad bliver overladt til sig selv, og at det kan medføre store problemer. Konflikter, der er afledt af disse forskellige tilgange, viser sig i hverdagsspørgsmål som ernæring, påklædning, fritidsbeskæftigelse og i omgangen med medier og nydelsesmidler.

Det bliver her tydeligt, at det drejer sig om en klassisk dilemmasituation, der viser sig i at ingen af de to ekstremer – ”jeg ved, hvad der er godt for dig” og ”det er ikke min sag, det må du selv bestemme” – tager hensyn til kompleksiteten og den individuelle

situation, som mennesket med behov for støtte befinder sig i. Det er altid nødvendigt sammen at finde en middelvej mellem de to poler – selvbestemmelse og omsorg – der både tager hensyn og indrager. Kun sådan kan det lykkes at håndtere dilemmaet nogenlunde ansvarligt. Dette viser sig tydeligst i forholdet mellem selvbestemmelse og pleje, men er, som tidligere nævnt, også relevant for de øvrige spændingsfelter i det at være menneske.

Forældre og pårørende

Netop i forholdet mellem fagfolk og pårørende viser spændingsfeltet mellem selvbestemmelse og omsorg sig tydeligt. Særligt forældre, men også søskende, til et menneske med behov for støtte, er enormt udfordrede både i deres rolle og i deres opgave, holdningen til omsorg og anerkendelsen af behov præger den fælles udvikling. Dertil kommer, hyppigt senere i livet, bekymringen om barnets fremtid, når de egne kræfter ikke længere rækker, og forældrene i stadigt større omfang må overdrage ansvaret for barnet til enten pårørende eller andre mennesker.

Vejen til at anerkende barnets ret til selvbestemmelse og autonomi er lang og besværlig, fordi forældre til et barn med behov for støtte i langt højere grad udfordres, når det kommer til emotionel binding og personlig berørthed. Ofte oplever de på grund af deres barns handicap afstandstagen og ensomhed, de får mange gode og mindre gode råd fra såkaldte fagfolk, men er i afgørende spørgsmål ofte overladt til sig selv. Samlet fører dette meget forståeligt til en intensiv relation til barnet, præget af en stor an-

svarsbevidsthed og en hovedvægt på omsorg, der måske kan føre til en vis grad af formynderi og overbeskyttelse.

Denne forståelige omstændighed er ofte en snubletråd og en årsag til manglende forståelse og konflikter i samarbejdet mellem fagfolk og forældre og pårørende. Af fagfolk må der her kræves empati og accept – ikke kritik og belæring – og en indfølelse og forstående hjælp og støtte. Kun sådan kan forældres og pårørendes tillid til barnets selvbestemmelse og autonomi vokse – en vigtig faktor her er også tiden. Det er kontraproduktivt, når fagfolk prædiker om at "slippe" barnet eller endda kræver det. Dermed krænker man forældrenes og de pårørendes værdighed, fordi man ikke er i stand til med empati at sætte sig ind i deres situation og skæbne.

At finde en vej

Hvis vi ser på det at bistå et menneske med behov for støtte som en opdagelsesrejse med det mål at komme det ubekendte nærmere og lære det at kende, må vi også være klar til at begive os ud på en vej med mange åbne spørgsmål.

En berørt udtrykker det således: "Kom til mig som spørgsmål og ikke som bedømmer" (Gaegauf, 2021). Det er den ene side, den anden side er at finde midten, en balance mellem de tilsyneladende modsætninger, der allerede er beskrevet. Denne opdagelse af det ukendte og søgning efter en midte er en aktiv proces, hvor der ikke findes allerede betrædte stier, kort, skiltning eller rutebeskrivelser. Det spanske ordsprog: "Der er ingen vej, med mindre du bygger den selv" – udtrykker med al tydelighed udfordringen.

At søge en midte

I bistanden til mennesker med behov for støtte handler det hele tiden om at søge en midte mellem tilsyneladende uforenelige principper. Midten er aldrig en ubevægelig eller fast størrelse, men er resultatet af en indre proces, der involverer den pågældende anden og tager vedkommende alvorlig. Er den, der skal yde hjælpen, ikke villig til at søge midten og tage denne proces på sig, så har relationen for lidt dybde. En kvinde, der er ramt af autisme udtrykker det ved hjælp af FC således: "Jeg kunne kun have kontakt med mennesker, der mødte mig med deres indre. Jeg mærker først nu, at der findes mange overfladiske mennesker. Jeg har det meget svært med det, jeg føler mig ikke taget alvorligt af disse mennesker" (Riesen/Stärkle, 2005).

Helsepædagogisk kursus

I "Helsepædagogisk kursus" kommer Rudolf Steiner ikke direkte ind på relationsdannelsen. Men han giver i nogle af foredragene henvisninger, der kan

være til stor hjælp i den daglige praksis. Således skildrer han en række skridt, der skal gøre det muligt, at bistå et menneske på den rette måde.

Det er vigtigt at understrege, at forståelsen af disse skridt, at gå denne vej, er at skole sig selv. Dette skyldes, at jeg igennem mit møde med et andet menneske, særligt med et menneske med behov for støtte, er henvist til mig selv og bliver konfronteret med mine egne mangler og udfordringer. Relationsdannelse kan kun lykkes, hvis jeg er bevidst om, at noget i mig selv bliver talt til ved ethvert møde, noget der har brug for, at jeg skoler og udvikler det. Netop dette er efter min mening blevet formuleret klarest af psykiateren Thomas Fuchs i en tekst, der behandler spørgsmålet om det sande møde mellem mennesker. Han kommer her til følgende slutning: Gennem "mødet konfronteres jeg som en anden. Det er mig, der er tale om, men alligevel ikke blot som den, jeg har været indtil nu. At erfare det i første omgang accidentielle som betydningsfuldt, indebærer at erkende og anerkende, at det i sig selv står i en indre forbindelse med mig, eller nærmere: med mit 'endnu-ikke'" (Fuchs, 2002, s. 71). De centrale spørgsmål i vores sammenhæng er dem, der omhandler det, som jeg endnu ikke er, det som måske først kan vokse i mig gennem det sande møde med en anden. Det accidentielle betyder her det tilfældige, det der tilstøder mig: Er det virkelig kun tilfældigt eller har det en betydning for mig, skjuler der sig en opfordring til egen udvikling i det?

Sammenfattet lader følgende skridt sig udlede af "Helsepædagogisk kursus."

«Nogle gange kunne jeg mærke at min mor ville have noget af mig, men jeg forstod ikke, at det var min kærlighed, som hun ønskede sig. Jeg havde følelsen af, at hun ville tage noget fra mig, noget, som jeg for enhver pris ville b holde.»

Gerland, 1998, s. 24

Iagttagelse

Første skridt handler om at iagttage den man står overfor uden fordomme, antagelser og vurderinger. Derudover må jeg inderligt kunne gøre mig fri af forestillinger og koncentrere mig om, hvad der er i øjeblikket. En kvinde med ASF skriver ved hjælp af FC: "Heldigvis fandt jeg min hjælper, som jeg siden min otteårs fødselsdag i stadig stigende grad har forbundet min skæbne med. Af ham føler jeg mig taget alvorlig og forstået, for han dømmer aldrig, bliver aldrig forskrækket og lader sig heller ikke bringe ud af fatning eller slå på flugt af tåbeligheder" (Riesen i Karlin, 2020, s.8). Det er svært for os alle at udvikle denne form for iagttagelse, fordi vi er så vant til, at vi straks skal følge op på en iagttagelse med en dom eller en emotion med en positiv eller negativ vurdering.

Hvis jeg synes, at der er en, der synger godt, er der allerede knyttet en dom til denne iagttagelse, heldigvis, for den jeg står overfor, er den positiv og opbyggende. Ren iagttagelse ville betyde, at om nogen synger rent eller falsk, spiller i første omgang ingen rolle.

Indføling

Andet skridt handler om indfølelse i andre mennesker. Hvordan oplever den, som jeg står overfor, verden – og sig selv? Her bliver jeg straks konfronteret med min egen tilstand, min sjælelige forfatning og min selvoplevelse. "Når der foregik en 'samtale,' så handlede det som regel om mine 'mangler'. Jeg blev bebrejdet for dem, og der blev prædikeret for

*«Mine ikke autistiske venner for
æller mig, at de fleste mennesker
lever for relationer med andre
mennesker, mens jeg udvikler tætte
bindinger til mine projekter og til
bestemte steder.»*

Grandin i Schuster, 2007, s. 129

mig, hvad jeg alltsammen skulle forandre. Når nogen talte sådan med mig, skabte det et stigende tryk i mig, der efter kort tid førte til et indre 'sammenbrud.' Mit nervesystem gik amok, og jeg forsøgte at tænke klart, men der var kun kaotisk sammenrodede billeder og enkeltord, der ikke kunne danne en sætning. Derfor sad jeg helt stum, hvilket så blev forstået, som at jeg var 'enig.' I virkeligheden var jeg i en slags dødsstivhed" (Karlin, 2020, s.46). Denne oplevelse ønsker vi at spare ethvert menneske for, derfor er kravet om et perspektivskifte absolut relevant: Kan jeg sætte mig i den andens sted, på en sådan måde at jeg oplever verden fra vedkommandes perspektiv? Det kommer meget smukt til udtryk i det oprindelige amerikanske folks ordsprog: "At gå i en andens mokkasiner." Hvad betyder det for dette menneske at synge: Er det en kæmpe anstrengelse, kræver det overvindelse eller falder det vedkommende let?

Forvandling

I tredje skridt sker en forvandling. Ofte mærker vi, at et møde er præget af sympati og antipati. I hverdagen regner vi som regel sympati for at være positiv og antipati for negativ. Det sker, fordi vi i sympatien oplever noget, der forbinder, der kan tillade nærhed, og i antipatien noget negativt, der skaber distance. Steiner opfordrer socialpædagoger og -terapeuter til at overvinde sympati og antipati og således skabe grundlaget for sand empati. Dette tredje skridt kræver en meget stor indsats, fordi det kræver en indre forvandling. Det vigtigste er ikke længere, om jeg

bryder mig om noget eller ej, der skal derimod vokse en slags medfølelse frem, der er fri for vurdering. Jeg er imponeret og berørt af at en synger, om det er falsk eller harmonisk, spiller ikke længere en rolle.

Handling

Det fjerde skridt fører på grundlag af skridtene iagttagelse, indføling og forvandling til handling. Der er stor chance for, at den passer med væsenet hos den jeg står overfor, at jeg i min gøren bliver ført af den andens væsen. Ideen til min handling henter jeg ikke i en lærebog eller en metode, det er heller ikke en gentagelse af en handling, jeg tidligere har haft succes med, eller en opskrift. Ideen, eller den terapeutiske ide, opstår i det øjeblik, der er forbundet noget skabende eller intuitivt med det. Det kommer ikke af en "mavefornemmelse," men opstår i mig som følge af de forudgående skridt af iagttagelse, indføling og forvandling.

Udførelsen af dette skridt i praksis er godt nok krævende, men uundværlig som grundlag for relationsdannelse. I den forbindelse er det vigtigt, at min handling faktisk er et resultat af indre skridt. "De kan slet ikke tænke Dem, hvor ligegyldig i grunden alt det er, man som opdrager siger overfladisk eller ikke siger, og af hvor stor betydning det er, hvordan man selv er som opdrager" (Steiner, 2007, s 33), eller med socialpædagogen Emil E. Kobis ord: "Således finder vi tilbage til den gamle sandhed, der ofte er skjult af metodiske raffinementer, at pædagogen i mindre grad udfører sin gerning gennem det, han gør, end gennem det, som han er" (Kobi, 1993, s. 73). Den manglende tid, der er på hele området i

dag, er ingen hindring – "Det kommer ikke an på, hvor meget tid man tilbringer med tingene, men på, hvor stærkt man i sit indre knytter sig til det." (Steiner, 2007, s. 149).

Hvad betyder professionel?

At arbejde professionelt bliver i øjeblikket desværre ofte sat lig med distance: Jeg er professionel, hvis jeg ikke fortæller noget om mig selv, er fagligt højt kvalificeret og mest muligt objektiv – altså ikke går ind i en relation – i arbejdet. En der er ramt af handicap udtrykker det således: "Da man i dag er af den mening, at de, der arbejder indenfor det pædagogiske område, med fordel kan bevare en såkaldt terapeutisk distance, vil jeg her gå i brechen for opmærksomhedens tusinde velsignelser" (Jollien, 2003, s. 88).

Profession har to betydninger: på den ene side peger den på den ydre handling, erhvervet som beskæftigelse, mens den anden hænger sammen med at engagere sig i noget og står i forhold til erhvervets indre motiver. Det er denne anden betydning, der er interessant for os, fordi den gør opmærksom på, at en erhvervsmæssig beskæftigelse også har en side, der er tæt forbundet med personlighed, menneskeforståelse og værdier, altså med holdningsspørgsmål.

Betydningen af personlig tilgang

Den personlige tilgang er af stor betydning. Går jeg ind i arbejdet med hele min personlighed eller spalter jeg en "professionel" del af mig fra? "Professionalitet har den fare, at den adskiller jer fra os med jeres

viden. Det handler altid om den indre, frisættende, kærlige forbindelse. Det er den menneskelige, ægte professionalitet" (Gaegauf, 2021).

Her kan der også vise sig en modsætning mellem ideal og virkelighed, noget der umiddelbart opleves af de mennesker, der er henvist til støtte.

"På bostedet holdt personalet hele tiden møder: ikke mange drøftelser, samlinger, konferencer! Jeg har altid undret mig over det antal af timer, som vores pædagoger brugte på deres kontor på at drikke kaffe og spise småkager. De talte og talte [...] De diskuterede i timevis, analyserede, kommenterede på vores mindste gøren og laden. Brugte en masse tid på det! Men fem minutter i fyraften var de klar til at gå, og ve, hvis en af os skulle på toilettet. (Jollien, 2001, s. 81) eller endnu mere alvorligt: "På møderne gjorde pædagogerne sig først og fremmest umage med at overbevise hinanden om, hvor uselviske og oprigtige de var" (Jollien, 2001, s.87).

Det er klart, at vi ikke kan generalisere ud fra disse udsagn, men de viser, som jeg ser det, dog en tendens, hvis fagfolk inden for de omsorgserhvervene ikke længere har en personlighed, som svarer til det arbejdet kræver. "Det er et arbejde, som alt andet", er et ofte hørt udsagn; men det er en fejlslutning på omsorgsområdet, for her er vi til stede med alle vores styrker og svagheder som subjekter, og vi møder også, ud fra den humanistiske menneskeforståelse, subjekter.

Dette faktum er særdeles vigtigt for arbejdet på det socialpædagogiske og -terapeutiske område, det

«Det er professionalitet aldrig at trække jeres ideer ned over hovedet på os.»

Grandin i Schuster, 2007, s. 129

hænger tæt sammen med en kvalitativt god hjælp og støtte. Jeg kan hverken objektivere mig selv – jeg er bare en fagperson, min personlighed spiller ingen rolle – eller den jeg står overfor – en sag, en autist eller en med Down-syndrom. Det er to subjekter, to personligheder, der møder hinanden. Dette har efter min mening at gøre med engagement som et aspekt af professionen; jeg stiller mig ind i arbejdet med hele min personlighed, med min tænken, følen og min vilje, jeg bekender mig til alle mine styrker og svagheder og er klar til at arbejde på min personlighed.

Mennesker, der virkelig har hjulpet ham, beskriver Jollien således: "De elskede os. De havde tillid til os og vores muligheder. De hævdede ikke, at de havde styr på al ting, de var bevidste om, at mange elementer unddrog sig deres viden, de gjorde sig ikke vigtige. Mere pragmatisk end deres kolleger undlod de at reducere deres realitet til tomme skemaer bygget på dårlige teorier. De lod sig lige som filosoffer lede af realiteterne, forsøgte ganske enkelt at forstå os, at forstå os bedst muligt" (Jollien, 2001, s. 87).

En lille ekskurs til sympati og antipati

Når vi møder et menneske, kan der opstå modstridende følelser i os. Det ene er sympatien, vi føler os tiltrukket af dette menneske, vi føler os godt til pas i vedkommendes selskab. Den anden følelse er antipatien, vi oplever en distance og også ofte et ubestemmeligt ubehag i mødet. Sympati og antipati er to sjælelige kræfter, der præger de mellemmenneskelige møder og således også kan have stor indflydelse på vores liv.

Sympati forbinder vi med nærhed og varme og finder positiv, mens antipati sættes lig distance og kulde og dermed opleves negativt. Men det er vigtigt at være sig bevidst om, at begge sjælelige kræfter hører til mennesket og er nødvendige. Derfor er det vigtigt, at vi frigør os fra en overfladisk vurdering af sympati og antipati som positiv og negativ og i stedet forsøger at se begge som dele af det at være menneske og derfor som vigtige egenskaber for den personlige udvikling og relationsdannelsen.

Ethvert menneske har brug for nærhed, sympati og varme, kun sådan skaber man et grundlag for udvikling. Ved ensidig vægtning af sympati opstår der en fare for sammensmeltning og fravær af distance. Dette ytrer sig ved, at jeg ikke længere er i stand til at skelne mellem mig selv og det menneske, jeg støtter. Dette kan komme til udtryk i uvanen med at bruge betegnelsen "vi", f.eks. "nu skal vi i seng" eller "nu skal vi på toilet"; en tydelig overskridelse af grænsen med det resultat, at jeg tager friheden fra den, som jeg står overfor. Distance, antipati og kulde er godt nok som begreber behæftet med noget negativt. Alligevel har vi brug for distance til os selv og de mennesker, vi støtter i hverdagen, ofte også for at holde hovedet koldt, for at bevare overblikket og ikke fortabe os i meningsløs aktivitet. Distance giver bevidsthed og er også grundlaget for selvrefleksion. Her truer faren for relationsløshed – det er et job som alle andre – og overfladiskhed, der forhindrer møder og relationer.

I vores arbejdsmæssige hverdag må vi finde balancen mellem sympati og antipati, nærhed og distan-

ce, varme og kulde; enhver ensidighed er farlig og forhindrer den rette støtte og hjælp til mennesker med behov for assistance.

Egen skoling og omsorgsfag

Når jeg går ind i arbejdet som subjekt, er det helt nødvendigt, at jeg arbejder på mig selv, på min personlighed. "Enhver opdragelse starter med selvopdragelse," selvom dette udsagn er gammelt, har det ikke mistet noget af sin aktualitet! Overført på støtten til voksne med behov for assistance, kunne man efter min mening passende ændre det til: "Enhver person, der støtter og hjælper et andet menneske i dets udvikling, kan kun forvalte denne opgave rigtigt, hvis vedkommende er parat til at udvikle sig selv!" Jeg vil endda mene, at udover en god faglighed er parathed og vilje til indre udvikling og egen skoling af sig selv de vigtigste forudsætninger for at kunne arbejde i socialpædagogikken og -terapien. I "Helsepædagogisk kursus" har Rudolf Steiner givet kommende fagpersoner forslag til egen skoling og indre arbejde og til en målrettet meditation, der er central for dette område. For det faktum, at mennesker, ifølge Buber, i du'et bliver til et jeg, gælder begge veje. Udvikling hos både hjælpere og mennesker med behov for støtte kan kun finde sted, hvis begge er klar til at være sig deres egne svagheder bevidst og arbejde på dem.

At kunne arbejde professionelt betyder, at man er i stand til på en reflekteret måde at bruge sig selv, at man kan håndtere spændingsfeltet mellem sympati og antipati, at man kan være både tæt på og forholde sig distanceret ikke blot til de mennesker,

man støtter, men også til sig selv. "Der findes ikke blot en uegnet og dermed forstyrrende subjektivitet, men også en ikke-hensigtsmæssig objektivitet" (Kobi, 1993, s. 423).

Det forudsætter imidlertid, at man gør sig sine egne styrker og svagheder klart, at man igen og igen er parat til indgå i den risiko, som et møde med en anden er, og at man er klar til ikke blot at opdage og drage omsorg for den andens ressourcer, men også for sine egne. "En pædagog er en, der hjælper med at virkeliggøre noget, der spørger ind, der vækker de evner, der ligger skjult under alle mulige forhindringer. Det kræver en ubegrænset tillid til mennesker, men også en ydmyghed, der gør det muligt at bevare den nødvendige afstand, ikke at dømme den anden og at være sig bevidst om, at den anden altid vil forblive et ubøjeligt væsen, der ikke kan underordnes, analyseres, forstås fuldstændigt" (Jollien, 2001, s.87f).

Det dialogiske som mulighed

I løbet af de seneste årtier har den dialogiske tilgang fået stadig større vægt i faglitteraturen om relationsdannelse med mennesker med behov for støtte. Det centrale er Martin Bubers tanke om den eksistentielle vekselvirkning i mødet mellem mennesker. Ethvert menneske har i sin udvikling hen i mod det eget jeg brug for et andet jeg – begavet menneske.

Mennesket som hele

Mødet er altså en samklang af to individualiteter, af to subjekter, der sammen går et stykke vej og gensidigt kan berige hinanden – eller desværre også kan stå i vejen for hinanden. Forsøget på det sande møde danner grundlaget for relationen, det er udfordrende og risikabelt. Men vi „har brug for mennesker, der begiver sig ud i det risikofyldte område ’medmenneske’“ (Riesen/Stärkle, 2005). Det handler om eventyret ’medmenneske’, handicappet eller begrænsningen er kun en del af vedkommende. Ingen identificerer sig ved hjælp af sit handicap. Dette faktum må vi forholde os helt bogstaveligt til i socialpædagogikken og –terapien. Det drejer sig særligt om at få bugt med den uvane at tale om f.eks. „autister“ eller „hæmmede.“

For at kunne imødekomme ovenstående krav, må vi tale om et barn eller en voksen med en autismespektrumforstyrrelse eller med en nedsat kognitiv funktion. Dermed bliver det tydeligt, at det drejer sig om et menneske med et handicap eller en begrænsning, jeg møder primært mennesket og ikke dets handicap. Eller med andre ord, jeg må ikke blot kende den, jeg står overfor, „som en sum af egenskaber, bestræbelser og begrænsninger,“ støttepersonen „må være bevidst om vedkommende som helt menneske og sige ja til helheden“ (Buber, 2006, s. 131). Først dette muliggør dialogen, eller med Rudolf Steiners ord „det at lade sig føre“ af væsenheden. Møder jeg kun den ydre skal – begrænsningen, handicappet, autismen – og bliver jeg stående der uden at forsøge at forstå hele den menneskelige væsenhed, så bliver blikket snævert og dialogen

umulig. En mand skriver: „Det, de fleste mennesker ser, er mine fremmedartede gebærder, det hakken-de sprog, den uharmoniske gang. Men hvad, der gemmer sig bagved, overser de. Spastiske bevægelser, krampe, tab af balance får dem til at fælde en afgørende og uigenkaldelig dom: Her har vi at gøre med en åndssvag. Det er utroligt svært at korrigere dette første indtryk og utroligt smertefuldt at vide, at man bliver bedømt sådan, uden at kunne forklare noget. En dialog er udelukket, for det, en åndssvag siger, er nødvendigvis tåbeligt. Dermed sluttet ringen og kontakt bliver umulig“ (Jollien, 2003, s. 34). Professor emeritus i socialpædagogik ved universitetet i Fribourg, Urs Häberlin, beskriver formålet med at arbejde dialogisk i socialpædagogikken: „[...] det dialogiske handler om at finde mening; dette har på sin vis altid en ’religiøs’ kerne. Det er baseret på en ikke yderligere bevist tro på, at ethvert menneske indeholder en helhed, hvis udfoldelse er forudbestemt“ (Häberlin i Fischer, 2016, s.212).

Grundlag

Den etymologiske betydning af ordet dialog er sammensat af to begreber, dia, der betyder gennem, og logos, der også kan anvendes i betydningen „ånd.“ I en dialog bliver det muligt at opleve noget åndeligt, det kan klinge igennem, og dermed kommer noget højere til udtryk. Der er med udgangspunkt i Buber blevet forsket meget i det dialogiske område; fokus i forskningen har for det meste ligget inden for området samtaleledelse. Hvordan kan samtaler ledes, således at alle deltagere får nye erfaringer og ny viden og dermed oplever berigelse?

«Jeg har det, som om jeg løber ind i en mur, når jeg forsøger at opbygge kontakt til andre. Lige gyldigt, hvad jeg gør, gør jeg altid den samme erfaring. Mit pæne ydre tiltrækker folk, de vil gerne lære mig at kende. Jeg kan ikke opfylde deres forventninger til mine sociale evner, de vender sig fra mig igen. I mellemtiden har jeg oplevet det så tit, at min lyst til at omgås disse uigennemsigtige mennesker er forsvundet for en tid ...»

Schuster, 2007, s.130

Her ser jeg en tydelig forbindelse til grundspørgsmålet i socialpædagogikken og -terapien: Hvordan kan vi bistå et menneske med behov for støtte, således at vedkommende kan virkeliggøre sine biografiske motiver, sin individualitet, sit væsen og kan gå en vej, der ikke havde været mulig uden hjælpen fra et andet menneske?

Jeg vil i det følgende kort præsentere to tilgange til spørgsmålet og beskrive deres relevans for støtten til mennesker med behov for assistance. Ingen af de to tilgange udgør en metode eller en teknik, der kan tilegnes og derefter omsættes til praksis. Jeg mener, at de indeholder konkrete synspunkter, som kan anvendes til – i teams eller individuelt – hele tiden at stille spørgsmål til og evaluere den bistand, vi yder til mennesker med behov for støtte. At stille spørgsmål kan føre til en forandring af vores værdier, motiver og vægtning og i sidste ende til en tilgang, der forsøger at imødekomme den anden.

Den første tilgang er eksplicit knyttet til samtaleledelse, den anden til ledelse af en organisation; begge har det dialogiske som grundlag og kan efter min mening med stor fordel integreres i det socialpædagogiske og -terapeutiske område.

Støtte som „dialogisk samtale“

Vi ved alle af mange såvel smertefulde som også vellykkede erfaringer, at det at lede samtaler er en kunst. Ofte er der efter en samtale negative følelser tilbage, vi føler os ikke taget alvorligt, forstået, vi føler os nedværdiget eller endda såret. Dette kan ikke føres tilbage til vores samtalepartners onde vilje, men til kommunikationens mange lag, der består

af mere end formidling af indhold. Kommunikation har også med relation, værdier og fortolkning af det hørte at gøre. Hvilken velsignelse, når en samtale lykkes, når man føler sig taget alvorligt, forstået, værdsat og beriget. Derfor er det ikke underligt, at mange forfattere beskæftiger sig med lovmæssighederne i kommunikation og har udviklet vigtige kriterier for, hvordan samtaler lykkes.

Dialogisk samtaleledelse

Forholdet til det dialogiske har et forfatterteam (Hartkemeyer M., J. og T., 2015) undersøgt over flere år og omsat til praksis i samtaleledelse. Sammenfattet handler det om evnen til at forstå den anden, overvinde egne, snævre synspunkter og sammen at tænke nyt. Forfatterne betegner de nedenstående ti holdninger som nyttige (Hartkemeyer et al., 2015, s. 115ff). De anvendes i det følgende som overskrifter, den derefter følgende tekst fokuserer på bistand til mennesker med behov for støtte.

1. At indtage den lærendes holdning

Når jeg virkelig kaster mig ud i et møde, er jeg også klar til at lære noget af ethvert menneske uanset om vedkommende er ensidig, forvirret eller svært handicappet. Emil E. Kobi viser i denne sammenhæng betydningen af en socialpædagogik, der accepterer det andet menneske som et ligeværdigt subjekt. Han taler i den sammenhæng om „dialogisk vending“: „Når socialpædagogikken beskytter personen som meningsbærer for mennesket og vil redde vedkommende fra tingsliggørelse, så har den brug for den 'permanente revolution,' det vil sige en dia-

logisk vending af betingelsesforholdene, der tillader at også eleven belærer læreren, patienten behandler lægen, den troende yder omsorg for præstens sjæl, og en handicappet hjælper sin hjælper til at forme verden og sit eget liv ud fra et bredere perspektiv.“ (Kobi, 1993, s. 214). Det, der er behov for, er altså viljen til at ville lære noget af ethvert menneske – uanset om vedkommende er svært handicappet eller har en udfordrende opførsel.

2. Radikal respekt

Respekt betyder både, at man anerkender den anden som ligeværdig i sin anderledeshed, og at man forstår vedkommendes syn på verden og måde at handle på som berettiget. Filosofen Emmanuel Lévinas formulerede det således: „At møde et menneske betyder at blive holdt vågen af en gåde.“ Sagt på en anden måde: At respektere et menneske betyder, at lade det have sin „anderledeshed,“ ikke at ville gøre vedkommende lig mig. Det handler om ubetinget værdsættelse; dette er betydningsfuldt, fordi mennesker, som vi bistår, ofte handler på en ikke gennemskuelig måde og udviser udfordrende adfærd. Netop her drejer det sig om at skelne mellem personen og handlingen eller adfærden. Handlingen eller gerningen misbilliger jeg, men personen møder jeg med ubetinget værdsættelse. Ofte er en radikal respekt nødvendig, hermed mener jeg en respekt, der går til rødderne af vores eksistens. At møde et andet menneske, der behandler mig respektløst, med respekt, er en enorm udfordring i henhold til „det dialogiske princip“, men nødvendigt. Respekt er forudsætningen for ethvert møde, manglende respekt

forhindrer enhver tilnærmelse og bekræfter forudfattede meninger.

3. Åbenhed

At mødes kræver åbenhed, for det kan ikke blot planlægges af en part, alle er med til at definere det; processen er åben, udfaldet kan ikke defineres allerede på forhånd. Konkret betyder det, at fagfolk altid må være åbne for overraskelser, for nyt i et menneskes biografi. Denne åbenhed har vi overfor børn, dér oplever vi hver dag noget nyt og overraskende. Overfor vores medmennesker, særligt mennesker med behov for støtte, er vi i risiko for at miste denne åbenhed. „Det har vi allerede forsøgt for flere år siden, det kom der ikke noget ud af!“ eller: „Det er han eller hun ikke i stand til!“ eller også: „Det er alt for store krav at stille til ham eller hende!“ – hvor tit hører vi ikke disse udsagn i hverdagen? Her mangler der imidlertid enhver form for åbenhed og fremtidsperspektiv; mennesket er et væsen, der ikke kun lader sig forklare af fortiden, men har brug for åbenhed over for det fremtidige, overraskende eller nye.

4. „Tal fra hjertet“

At tale fra hjertet betyder ud fra en midte at møde den anden med ægte interesse, det er et forsøg på at slippe forestillinger og domme, at skabe et rum, hvor den andens væsen kan vise sig og få klang. Mødet er ikke præget af overdreven sympati (nærvær) eller overdreven antipati (distance), men af indfølelsesfuld forståelse (empati), der indeholder såvel nærvær som distance. Ovenstående ordsprog lyder i sin fulde længde: „Tal ud af hjertet, og fat dig i korthed,“

«Jeg troede, at jeg havde ret til at være, som jeg var, og på at min integritet blev respekteret. Jeg troede, at de andre opførte sig ubegribeligt og underligt. Jeg kom ikke på den ide, at jeg opførte mig sådan.»

Garland, 1998, s. 25

en relevant og vigtig tilføjelse i arbejdsdagen. Et fænomen, vi alle kender, er at mennesker, der taler ud af hjertet, ikke har så let ved at fatte sig i korthed. „Fordyber interessen sig, kan der opstå kærlighed. Hermed menes ikke den erotiske eller den altruistiske, men derimod den kærlighed, der forbinder mennesker. Den har vi alle brug for. Den har vi alle meget af. Autisme spiller ingen rolle der“ (Riesen i Karlin, 2020, s. 11). „Tal fra hjertet“ betyder også, at sige det, der er vigtigt for mig, ikke at gå rundt om den varme grød eller fortabe mig i højtravende formuleringer, men enkelt og klart at kommunikere, hvad der er mit anliggende, hvad der er væsentligt for mig.

5. At lytte

Inden for kommunikation har man for lang tid siden indset betydningen af at høre til; det betyder for den, der lytter, at vedkommende holder sig tilbage, skaber et frirum, hvor den anden kan udtrykke sine inderste tanker og blive lyttet til. Jeg lægger mig ikke fast på et svar, allerede mens jeg lytter, men gør mig inderligt fri af egne forestillinger og ønsker, for kun sådan kan noget nyt opstå. Fra forskningen ved man, at den vigtigste kvalitet i en terapeutisk relation ikke er kendskabet til teorier og modeller, men evnen til forudsætningsløs lytten. „Det kan ske, at en tanke, der indtil da var formuleret i det indre eller end ikke der, hemmeligt plager sjælen, men at dens indflydelse alligevel er svag. Hører man nu disse tanker udenfor sig selv formuleret af en anden, og endda af en anden, hvis ord man har skænket sin opmærksomhed, så bliver tankens kraft hundre-

de gange større, og det kan ske, at den bevirker en indre ændring“ (Weil i Hartmeier et al., 2015, s. 125).

6. Langsommelighed

I en tid, hvor alt skal gå hurtigt og være effektivt, er langsommelighed en stor udfordring. Men, når det handler om den virkelige forståelse af et andet menneske, bliver langsommelighed en kvalitet, der tillader, at man opfatter den, man står overfor, som en selvstændig personlighed, som man kommer i forbindelse med. I hverdagen bruges den talemåde, at mennesker ofte før en vigtig beslutning har det ønske „at sove på det“. Det viser på den ene side behovet for langsommelighed, for mere tid, på den anden side er det måske også et tegn på, at løsninger ofte kan findes i en verden, der står udenfor vores bevidsthed. Dette spejler endnu en gang det dialogiske princip, idet noget åndeligt her klinger igennem, måske lever dette åndelige meget stærkere i os, end vi er bevidste om.

7. At udelukke antagelser og vurderinger

Antagelser og vurderinger forhindrer møder, fordi de tvinger den, jeg står overfor, ind i roller eller positioner, som jeg har tiltænkt dem, og dermed gør dem ufri. En kvinde med ASF slår fast: „Som De sikkert kan forestille Dem, sker de fleste bedømmelser af autistisk opførsel ud fra en såkaldt normalitet. Den skal være mål for alting, og alt, hvad der ikke svarer til denne normalitet, gælder som 'forkert' eller 'patologisk'. Hvis man således sætter en 'forkert' relation lig med manglende relationsevne, er det for mig ikke blot absurd, men også respektløst overfor

«Den handicappede åbner døren for os til condito humana. Han, der med en insisteren uden lige er nødt til at udholde blikket fra de andre, åbenbarer de sår for de dødeliges fællesskab, som forgifter deres relation til andre. Udover medlidenhed må han også udholde en barnliggørelse: Betræd en restaurant med usikre skridt, og uanset hvormed du gør dig umage med at optræde selvsikkert og undgå pludselige bevægelser, så bliver du alligevel tiltalt med 'du'.¹ Man vender sig til din hjælper, for at få at vide, hvad du ønsker at spise.»

Jollien, 2003, s. 97f

1. O.a.: I modsætning til andre voksne, som man i tysktalende områder vil tiltale med et 'De'.

de berørte mennesker“ (Karlin, 2020, s. 89f). Allerede i „Helsepædagogisk kursus“ henviste Steiner til relativiteten i begrebet normalitet, og betegnede det som en opfindelse gjort af filistre, hvilket vi kan oversætte med spidsborgere.

Det betyder, at normalitet ikke aflæses af menneskets væsen, men derimod er flertallets opfattelse og måske netop kommer fra spidsborgeren. „Normalt betyder det, der for flertallet eller gennemsnittet svarer til situationen eller vanen, det der er almindeligt, det kendte“ (Jollien, 2001, s. 27).

Derfor er en hurtig slutning bundet op på det normale en vildfarelse, den må opløses, den må holdes „svævende.“ Dette gælder ikke blot tanken, men også følelsen: det er et faktum, at jeg kun kan kontrollere min egen tænken og følen – ikke den andens.

8. Produktive opfordringer

Alle deltagere bidrager til dialogen, produktive opfordringer er ikke påtvingelse af magt, men en „gensidig forhandling af løsningsmuligheder“ (Kobi, 1993, s. 76). Jeg bidrager, på en måde hvor mine argumenter og synspunkter er gennemsigtige; det er vigtigt, at det bliver tydeligt for den jeg sidder overfor, hvordan jeg er kommet frem til det. Jeg påtvinger altså ikke vedkommende slutproduktet af min tankegang, men forsøger, at invitere ham eller hende til at gå tankevejen med mig og have del i den. Som vi senere skal se, handler det her om at overbevise ikke om at overtale.

En kvinde med ASF beklager sig over, at hun ikke er i stand til at forstå for åbne og ikke helt ærligt

mente spørgsmål. For eksemplet spørgsmålet mens der laves mad: „Har du lyst til at hente kartofler i kælderen?“ Det oplever hun som en forvrængning af virkeligheden, for der skal jo bruges kartofler til maden, her var der for hende kun et svar „Nej!“ – „Forvirrende udsagn og meningsløs snak skal undgås, når et klart, opfordrende ønske kan udtrykkes: 'Hent venligst kartoflerne i kælderen'“ (Riesen i Karlin, 2020, s. 10).

9. At øve en undersøgende holdning

At løse en gåde kræver en kreativ-skabende tænken; i det daglige er åndsnærværelse, opfindsomhed og humor tit vigtigere end at være konsekvent i omsættelsen af læreplaner og terapeutiske lege. Det handler som undersøgende om åbent og ikke forudindtaget, med ærlige spørgsmål og fordomsfri iagttagelse, at gøre sig umage med at forstå. „Dette ægte menneskelige møde kommer kun i stand, hvis viljen er der til altid at beslutte sig for ikke at afslutte processen med at forstå den anden, men igen og igen iagttage den anden på ny, som et enestående individ i udvikling“ (Monteux A. og S., 2021, s. 15). Vi bliver i hverdagen ofte konfronteret med ubehagelig eller udfordrende adfærd. I følge det „dialogiske princip“ handler det om at spørge sig selv, hvordan vi kan forstå denne adfærd, hvor grunden til en bestemt adfærd ligger. Det kræver blandt andet en undersøgelse af biografien, den aktuelle situation, de konstitutionelle begivenheder, ofte er det som en rejse i et fremmed land. At forstå er en vej og kræver fordomsfrihed, bevægelighed og – i vores erhverv – også interesse for menneskekundskab.

10. At iagttage iagtageren

I enhver dialog er forholdet til den egne personlighed særdeles vigtig. Hvad sker der med mig i mødet med et andet menneske, hvilke følelser og billeder får jeg, og hvordan bliver min væremåde påvirket? Kort: Det ærlige blik på en selv forhindrer ensidighed og skaber åbenhed. Jeg er – ofte med venlig hjælp fra mine kolleger og mennesker med støttebehov – i stand til at se mine egne projektioner og den sensibilitet, der har med min opdragelse og socialisering at gøre og tillægge dem den rette vægt. Hvis et kollegie på fire møder beskæftiger sig med, hvorvidt der f.eks. skal være honning til morgenmaden dagligt eller kun om søndagen, viser det efter min mening ikke, at vi har at gøre med et dybdegående spørgsmål, men at vores egen socialisering ubevidst spiller ind. Her er der brug for selverkendelse, var den til stede, ville mange endeløse og ufrugtbare diskussioner kunne forhindres.

At undersøge sine egne handlemåder

De ti dialogiske kerneevner er centrale for relationsdannelsen med mennesker med handicap. Samtidig giver de mulighed for at afprøve og undersøge ens egen handlemåde. Således kan de blive til en indikator for den etiske handlemåde i den socialpædagogiske hverdag.

Set fra mit synspunkt kan det være hjælpsomt og konstruktivt, hvis vi, enkeltvis eller i teams, af og til reflekterer ærligt og måske også skånselsløst over de ti punkter og deraf drager de nødvendige konklusioner. Dialogisk relationsdannelse er ikke noget vi lærer og behersker, men en slags ideal, som vi kan nærme os.

Det kræver anstrengelse og en stadig indsats, ofte oplever vi – særligt i svære og udfordrende situationer – 'velvillig' hjælp og støtte fra de mennesker, som vi bistår.

Støtte som „dialogisk ledelse“

Den anden tilgang, som jeg her kort vil præsentere, handler, som nævnt, om ledelse af medarbejdere i organisationer. Karl Martin Dietz beskriver det i sin bog *Dialog – die Kunst der Zusammenarbeit* (Dietz, 2010). Der rejser sig det spørgsmål, om socialpædagogisk og – terapeutisk bistand ikke også er en form for ledelse og samarbejde, for under dialog forstår Dietz en art samskabelse, hvor logos er til stede som virkende princip. Her er der klare paralleller til Rudolf Steiners udsagn „at lade sig føre“ af væsenheden og til Birger Sellins allerede nævnte klage „de ser kun mit autistiske ydre panser, ikke mit virkelige væsen.“ Således vil jeg forsøge, kort at sammenfatte Dietz tilgang til dialogisk ledelse og overføre den til bistand til mennesker med behov for støtte. Først præsenterer jeg de fire procesforløb og deres vigtigste egenskaber.

Det individuelle møde: Her handler det om på grundlag af en ægte interesse, at tage sig selv og det andet menneske alvorligt som person. Hertil kræves åbenhed og modtagelighed. Det handler om at iagttage og opfatte det andet menneske med dennes intentioner, at forstå den anden og acceptere vedkommendes måde at være sig på. Dette passer én til én med at yde støtte i omsorgserhvervene, det er med afsæt i „Helsepædagogisk kursus,“ at jeg kalder det iagttagelse.

Transparens: Andet skridt handler først og fremmest om kendskabet til fakta og indsigten i den andens bevæggrunde for sine handlinger; således kan sammenhænge og udviklingslinjer afdækkes. Det kræver overblik, men også evnen til at udholde usikkerheder i forhold til det kendte. Det er som at skabe en slags indre rum for den anden, hvorigennem der kan opstå klarhed. Med „Helsepædagogisk kursus“ som kontekst betegner jeg dette andet skridt som indfølen i samme betydning som „at gå i den andens mokkasiner.“

Rådgivning: Rådgivning som det tredje skridt har med forvandling at gøre: Ideer og synspunkter bliver bragt sammen, ud af mangfoldighededen opstår en helhed. Målet er at skabe en vekselrelation mellem to mennesker eller et menneske og en gruppe eller et fællesskab. Dette trin kaldte jeg i sammenhæng med „Helsepædagogisk kursus“ forvandling, det øjeblik, hvor sympati og antipati bliver overvundet og forvandlet til empati.

Beslutning: Beslutningstrinnet ligger tæt op ad handlingen, som i „Helsepædagogisk kursus“ beskrives som fjerde skridt: „Da vil han kunne udrette alt det øvrige mere eller mindre rigtigt“ (Steiner, 2007, s. 33) Her handler det om at overtage initiativansvaret for et andet menneske, ikke med henblik på at udøve magt, men med henblik på at virkeliggøre biografiske motiver og udviklingsskridt, som mennesket med behov for assistance under givne omstændigheder ikke selv kan virkeliggøre uden hjælp og støtte fra andre.

«Nogle gange kan jeg virkelig blive fortvivlet over, hvor meget jeg har behov for andre mennesker for at overleve, og alligevel ikke holder ud at være i deres nærhed.»

Schäfer, 1997, s.79

Forholdet til "Helsepædagogisk kursus"

Overensstemmelsen mellem Dietz fire trin – det individuelle møde, transparensen, rådgivning og beslutning – og skridt-ene iagttagelse, indføling, forvandling og handling i "Helsepædagogisk kursus" er, set fra mit synspunkt, indlysende.

I sidste ende handler det om processen i at nærme sig et andet menneske, om en forbindelse med vedkommendes væsen, personlighed eller individualitet. Denne tilnærmelse kræver en aktiv indsats, den opstår ikke af sig selv. "Det er et ubekvemmt arbejde, men det er det eneste reale." (Steiner, 2007, s. 72) Dette arbejde med os selv kan danne et grundlag, således at det tilnærmelsesvist lykkes os, at lade os føre af væsenheden i den anden og komme til en kvalitet i mødet, der anerkender det åndelige i den, man står overfor, ikke blot som spændende hypotese, men som realitet.

Vi har i bistandsarbejdet med mennesker med behov for støtte – netop fordi asymmetrien er givet – også altid en ledelsesopgave. Hvis vi betragter denne ud fra et dialogisk grundlag, tilgodeser vi symmetriveauet.

Bistand til mennesker med behov for assistance er derfor en slags dialogisk samtale, der må afspejle de oven for beskrevne processer.

Samtale som grundlag for ledelse

Dietz betegner blandt andre nedenstående punkter som væsentlige elementer i den dialogiske samtale (Dietz, 2010, s. 69). Jeg sætter dem i det følgende ind som afsnitsoverskrifter og forsøger at belyse

dem med henblik på støtte i socialpædagogikken og -terapien.

Grib det frugtbare ikke det forkerte

Vi må tit, når vi ser tilbage på en svær situation, erkende, at vi ikke formåede at gribe det, der havde kunnet givet ro, og af den grund fortabte os i biting og konflikter. Her er der behov for vågenhed og måske også en kort distancering for at få et blik udefra på og for overhovedet kunne se, hvor det frugtbare ligger.

Faglig interesse først, ikke prestigespørgsmål

I hverdagen oplever vi med mellemrum, at der i svære situationer med udfordrende adfærd fra mennesker med behov for støtte bliver stillet spørgsmålstegn ved os. Vi føler os ikke taget alvorligt og reagerer så sådan, at vi mener, at vi må kompensere for det prestigetab, vi har været udsat for, og forsvarer primært vores ridsede ego. Under vejs glemmer vi ofte, at udfordrende adfærd på ingen måde er rettet mod os, men kan have ganske andre årsager.

Det er imidlertid vores opgave at se den egentlige grund, det, det drejer sig om, og indrette vores handling efter det. I psykologen Haim Omers koncept for den "nye autoritet" er der en meget ramrende grundregel for dette punkt: "Du skal ikke sejre, men være vedholdende."

At søge et fælles blik, i stedet for konflikt

Tidligere har vi behandlet evnen til at sætte sig ind i et andet menneske – i tråd med det oprindelige folks visdom. Hvis vi forsøger dette, er det meget

lettere at relativere vores eget synspunkt og nå til en fælles grundforståelse i en udfordrende situation.

At ville overbevise fremfor overtale

Også dette punkt har vi allerede berørt: her handler det om, at lade det jeg står overfor få del i min tankeproces, mine motiver og bevæggrunde. Alternativet, at tvinge resultatet af min tænken ned over det andet menneske, fører med største sandsynlighed til modstand og afvisning.

At ville den fremmede og forstå motiverne, i stedet for at sætte sin egen vilje igennem

Det at ville forstå den anden, kender vi som grundforudsætning for at kunne yde bistand. En ASF-ramt siger: "Der er altid en grund, hvis vi ikke opfører os godt" (Gaegauf, 2021). Det handler om at forstå den andens motiver og bevæggrunde og at gøre denne forståelse til motiv for min handling. Jeg lader mig lede af væsenheden i den anden.

At tænke den andens tanker til ende fremfor at lukke af for dem

Her drejer det sig om, at jeg forsøger at videreføre det, som jeg har forstået af det andet menneskes tanker, og videreudvikle det i vedkommendes ånd, i stedet for at lukke af for dem. Jeg tror, at vi også kender dette fra vores egen biografi. Ikke så sjældent hænger noget, som vi tænker og udtrykker, sammen med noget, der ligger længere ude i det fjerne, som vi endnu slet ikke er i stand til at få tag i. Får vi her hjælp af en, der tænker videre for os, oplever vi det som en stor støtte og befrielse.

Jeg tænker, at det ud fra fremstillingen af disse elementer bliver tydeligt, at de også kan danne grundlag for den faglige refleksion og evaluering af vores handle måder. Det er ikke samtalen som sådan, der er referencepunktet, men arten af bstanden og støtten til mennesker med behov for assistance.

Sammenfattende vil jeg holde fast i, at bstanden til disse mennesker udgør en form for dialog, fordi det dialogiske forholder sig til begge beskrevne områder.

Den tager hensyn til det område, der handler om handicappet og begrænsningen, som har brug for omsorg og anerkendelse af afhængigheden, ved hjælp af dialogisk ledelse.

Det andet område, det, der drejer sig om individualitet, og hvor selvbestemmelse, autonomi og inddragelse udgør ledemotiverne, nærmer den sig ved hjælp af dialogisk samtale.

Lykkes det os på basis af en humanistisk menneskeforståelse at skole begge disse områder gennem uddannelse i dialogiske kernekompetencer, så har vi mulighed for at nærme os de høje fordringer, som ligger i bstanden til mennesker med behov for støtte, og således yde et bidrag til en virkelig inklusion. "Livet må forstås baglæns, men leves forlæns," i dette forkortede citat af Søren Kirkegaard ligger hemmeligheden bag det frugtbare tilbageblik på de personlige erfaringer. Vi bliver i det daglige arbejde ofte konfronteret med situationer, som vi må håndtere uden at forstå dem. Først år senere bliver den dybere mening måske tydelig for os.

Jeg er overordentlig taknemmelig overfor de børn og unge med behov for støtte, som jeg gennem mange år har fået lov at bistå. De har ofte udfordret mig stærkt, men jeg fik lov til – ofte forbundet med en følelse af smerte, afmagt og stor anstrengelse – at lære meget af dem.

Derfor har jeg også haft brug for at lade nogle mennesker med handicap komme til orde i denne lille udgivelse.

Buber, Martin (2006): Das dialogische Prinzip. Gütersloher Verlagshaus: Gütersloh. ||| **Conzett, Anja** (2021): Im Alltag überfordert zu sein, bedeutet nicht, dass du dir keine politische Meinung bilden kannst. In: Republik, 15. März ||| **Dietz, Karl Martin** (2010): Dialog. Die Kunst der Zusammenarbeit. Menon Verlag: Heidelberg. ||| **Fischer, Andreas** (2016): "... aber er muss doch lernen, Verantwortung zu übernehmen..." Reflexionen zum Umgehen mit dem Spannungsfeld von Selbstbestimmung und Fürsorge. In: Schmalenbach, Bernhard (Hg.): Dimensionen der Heilpädagogik. Entwicklungsbegleitung, Gemeinschaftsbildung und Inklusion. Verlag am Goetheanum; Dornach, und Athena Verlag: Oberhausen, S. 205 – 218. ||| **Fuchs, Thomas** (2002): Zukunft und Zufall. In: Fuchs, Thomas: Zeit-Diagnosen. Philosophisch-psychiatrische Essays. Die Graue Edition, SFG Servicecenter Fachverlage GmbH: Kusterdingen. Gaegauf, Domenig (2021): Gedanken zur Begleitung. Unveröffentlichter Privatdruck, Langenbruck. Gerland, Gunilla (1998): Ein richtiger Mensch. Autismus – das Leben von der anderen Seite. Verlag Freies Geistesleben: Stuttgart. ||| **Hähner, Ulrich** (2006): Von der Verwahrung über die Förderung zur Selbstbestimmung. In: Hähner, Ulrich et al: Vom Betreuer zum Begleiter. Eine Neuorientierung unter dem Paradigma der Selbstbestimmung. 5. Auflage, Verlag der Bundesvereinigung Lebenshilfe für Menschen mit geistiger Behinderung e. V.: Marburg, S. 25 – 51. Hartkemeyer, M., J.F. und T. (2015): Dialogische Intelligenz. Aus dem Käfig des Gedachten in den Kosmos des gemeinsamen Denkens. Info3 Verlagsgesellschaft: Frankfurt am Main. ||| **INSOS – Nationaler Branchenverband der Institutionen für Menschen mit Behinderung** (2012): Charta Lebensqualität für Menschen mit Behinderungen, Bern. ||| **Jollien, Alexandre** (2001): Lob der Schwachheit. Pendo Verlag: Zürich. ||| **Jollien, Alexandre** (2003): Die Kunst Mensch zu sein. Pendo Verlag: Zürich. ||| **Karlin, Pascale** (2020): Das fragile Gleichgewicht zwischen Sein und Nichtsein. Eine Innensicht des Autismus. Info3 Verlag: Frankfurt am Main. ||| **Kobi, Emil E.** (1993): Grundfragen der Heilpädagogik und Heilerziehung. 5. Auflage, Haupt Verlag: Stuttgart, Zürich. Merki, Francesco (2021): "Wir sind nur die Deko der Normalen." Aufzeichnungen eines Menschen mit Beeinträchtigung. In: Das Magazin, 6. März 21, S. 17 – 21. ||| **Monteux, Angelika und Sebastian** (2021): Menschliche Begegnungen: Das Herzstück

der Betreuungspraxis im Alltag. In: Anthroposophic Perspectives in Inclusive Social Development, Fonds für Heilpädagogik und Sozialtherapie, Dornach Nr. 1 / 2021, S. 4 – 25. ||| **Riesen, Nelli / Stärkle, Marianne** (2005): Gespräche mit gestützter Kommunikation. Unveröffentlichter Privatdruck. Oberhofen / Worb. ||| **Schäfer, Susanna** (1997): Sterne, Äpfel und rundes Glas. Mein Leben mit Autismus. Verlag Freies Geistesleben: Stuttgart. ||| **Schuster, Nicole** (2007): Ein guter Tag ist ein Tag mit Wirsing. Weidler Buchverlag: Berlin. ||| **Sellin, Birger** (1993): ich will kein in mich mehr sein – Botschaften aus einem autistischen Kerker. Kiepenheuer und Witsch: Köln. ||| **Steiner, Rudolf** (1985): Heilpädagogischer Kurs. Gesamtausgabe Nr. 317, Rudolf Steiner Verlag: Dornach. ||| Dansk udgave: Steiner, Rudolf (2007): Det helsepædagogiske kursus, Forlaget Jupiter, 2007.

Supplerende litteratur

Blomaard, Pim (2012): Beziehungsgestaltung in der Begleitung von Menschen mit Behinderungen. Aspekte zur Berufsethik der Heilpädagogik und Sozialtherapie. Verlag am Goetheanum: Dornach, und Athena Verlag: Oberhausen. ||| **Dederich, Markus** (2004): Die Anerkennung des Abhängigseins. In: Gäch, Angelika (Hg.): Phänomene des Wandels. Wozu Heilpädagogik und Sozialtherapie herausgefordert sind. Edition SZH: Luzern, S. 103 – 123. ||| **Drechsler, Christiane** (2019): Begegnungs-Räume. Begegnung und Beziehung in Inklusionspartnerschaften. Verlag am Goetheanum: Dornach, und Athena Verlag: Oberhausen. ||| **Grimm, Rüdiger** (2002): Erstaunen, Mitgefühl, Gewissen. In: Glöckler, Michaela (Hg.): Spirituelle Ethik. Verlag am Goetheanum: Dornach, S. 121 – 148. ||| **Scholtes, Gabriele** (2016): Eine Ethik der Anerkennung und Interpendenz. In: Schmalenbach, Bernhard (Hg.): Dimensionen der Heilpädagogik. Entwicklungsbegleitung, Gemeinschaftsbildung und Inklusion. Verlag am Goetheanum: Dornach, und Athena Verlag: Oberhausen, S. 189 – 204. ||| **Schöffmann, Erika / Schulz, Dieter** (2015): Wege zum Anderen. Facetten heilpädagogischer Diagnostik auf anthroposophischer Grundlage. Mayer Info3 Verlagsgemeinschaft: Frankfurt.

Udgivere

Relationsdannelse – som grundlag for støtte i specialpædagogik og socialterapi
1. oplag, 2023.

Oversat fra tysk af Randi Romvig Pisani efter Beziehungsgestaltung – als Grundlage der Begleitung in Heilpädagogik und Sozialtherapie.
Rubigen, CH: Anthrosocial (tidligere vahs). 2021.

Udgivet af Helsepædagogisk sammenslutning, helsepaedagogik.dk, i samarbejde med Anthrosocial – Verband für anthroposophische Heilpädagogik, Sozialpädagogik und Sozialpsychiatrie, anthrosocial.ch, og Verlag des Anthroposophic Council for Inclusive Social Development, inclusivesocial.org

Bestilling tryk af 1. oplag

Helsepædagogisk sammenslutning
Tornsbjergvej 98
8350 Hundslund
Jakob Bønløkke
jakob@tornsbjerggaard.dk
helsepaedagogik.dk

Dansk udgave

Verlag des Anthroposophic Council
for Inclusive Social Development
Ruchti-Weg 9
4143 Dornach
Schweiz
+41 61 701 84 85
info@inclusivesocial.org
inclusivesocial.org

I samarbejde med
Helsepædagogisk sammenslutning
Tornsbjergvej 98
8350 Hundslund
Dänemark
helsepaedagogik.dk

Oversættelse og redigering
Randi Romvig Pisani/RedaktionsBüro
redaktionsbüro.dk

Layout
Sophie Alex
xxalex.de

2. oplag 2023
ISBN: 978-3-9525371-6-9

Vi indgår alle i relationer. Aspekter af fænomenet relationsdannelse kommer i spil, så snart vi tager kontakt til et andet menneske. Dette hæfte belyser både de almene sider af fænomenet relationsdannelse og de mere komplekse sider, som man må være opmærksom på, når man arbejder med mennesker, der har særlige behov for støtte eller assistance.

Både danske studerende og andre med interesse for den helsepædagogiske stemme i en socialpædagogisk sammenhæng får her adgang til en grundig introduktion til emnet.

Andreas Fischer · Rehetobel, Schweiz

Født 1954, gift, fire børn, uddannet specialpædagog, grundskolelærer og supervisor. 1980–2001 skoleleder og lærer ved et lille specialskolehjem i Østschweiz, 1995–2006 ledelse af koordinationskontoret for »Verband für anthroposophische Heilpädagogik und Sozialtherapie der Schweiz« (vahs). Indtil 2005 revisor for »Wege zur Qualität« og medlem af certificeringsorganisationen »Confidentia«. Siden 1995 beskæftiget med uddannelse og videreuddannelse. Fra sommeren 2006 til sommeren 2017 leder af »Höhere Fachschule für anthroposophische Heilpädagogik« (HFHS) i Dornach. 2011 PhD fra Universität Siegen, Tyskland.